

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ДЕМОКРАТІЇ

УДК 32+130.2
ББК 66.050

Василь Марчук

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті дано характеристику неоднозначних процесів глобалізації та регіоналізації, що відбуваються в сучасному світі та мають, безперечно, неабиякий вплив на формування сучасного вигляду України. Детальний аналіз дозволить виявити найвпливовіші фактори й сформулювати рекомендації щодо сталого розвитку регіональних інтеграційних процесів.

Ключові слова: парадигма, регіональна політика, політична трансформація, регіональна політична культура, Україна.

Ключовим принципом при формуванні нової парадигми регіональної політики України є визнання регіональності українського суспільства й розгляд даного факту як цінності. Така регіональна розмаїтість суспільства, поряд із культурною, релігійною і мовною, повинна бути визнана як позитивний фактор, що забезпечує його духовне, економічне багатство й розвиток, а регіональні утворення повинні розглядатися як невід’ємна частина суспільства.

Разом із тим, ґрунтуючись на факті полікультурності суспільства, варто визнати, що мирне політичне життя вимагає дотримання таких умов, як цивільна єдність, загальна політика інтеграції країни в соціальному, етнічному, регіональному, правовому планах; створення клімату толерантності, терпимості, міжрегіонального діалогу.

Завдяки цим принципам кожний соціум збереже свою ідентичність, розвине її, збереже свою регіональну культуру, цінності й традиції, і одночасно зробить свій внесок в інтеграцію і консолідацію українського суспільства. Недотримання цих принципів може внести небажані на даному етапі розвитку українського суспільства елементи федералізації.

У перспективі еволюційної трансформації регіонів України на плюралістичній основі можливе виникнення якісно нової, раціоналістичної, активістської, мобілізаційної свідомості та відповідних соціально-політичних позицій, здатних вирішальним чином вплинути на структуру регіональної політичної культури.

До можливих напрямів утвердження зазначеної орієнтації можна віднести: вироблення у свідомості людини почуття причетності до процесів регіонального політичного життя; підвищення ступеня зацікавленості суспільними

справами; переорієнтацію індиферентної, традиційно орієнтованої політичної культури, власної, на думку Г.Алмонда й С.Верби, “молодим” політичним системам перехідного типу в бік “культури участі”, що передбачає створення складної моделі поведінки, орієнтованої на соціальне партнерство; участь населення в регіональному політичному житті в рамках місцевих спільнот із метою вирішення конкретних проблем, що безпосередньо пов’язані з індивідуальними чи сімейними проблемами; розвиток поширеного в сучасних правових системах права суспільних інтересів, яке передбачає діяльність, спрямовану на проведення правової реформи [7, с.31].

Регіон слід розглядати як регіональну суспільно-політичну систему, як вихідне поняття політичної регіоналістики, основну складову частину територіального устрою країни. Регіон визначається єдиною відповідною політикою держави, що має організаційну відособленість, цілісність, економічну й демографічну самодостатність, культурну самобутність; систему державних органів, які є елементами державної структури влади й управління країною.

В Україні останніми роками з’явилися теоретичні дослідження, в яких соціально-політичні зміни розглядаються під кутом формування нових явищ у регіональній політичній культурі суспільства. Чимале місце в цих дослідженнях посідають особливі зміни провідного типу політичної культури в процесі подолання тоталітарної ідеологічної спадщини. Численні наукові розвідки присвячені питанням соціально-регіональної структури політичних орієнтацій населення України (Оксамитна С., Макеєв С., Романюк А., Черниш Н.), із сукупності яких можна цілком компетентно судити про зміни, що

відбулися останніми роками в політичній свідомості й поведінці різних суб'єктів, прилучених до процесів суспільно-політичних трансформацій в Україні.

Однак вищевказані проблеми лишаються мало вивченими в теоретико-методологічному й емпіричному аспектах, тому дослідження регіональної політичної культури як важливого чинника консолідації сучасного українського суспільства є однією з умов формування нової парадигми регіональної політики в Україні.

Категорія політичної культури в сучасній політологічній науці є однією з ключових у вивченні особливостей функціонування політичних систем, у поясненні та прогнозуванні політичних процесів. Існують різні підходи до інтерпретації та дослідження феномена політичної культури залежно від того, яке коло явищ охоплює політична культура у сфері політичного життя суспільства.

Перші дослідження політичної культури зосереджували увагу на вивченні суб'єктивних компонентів – сукупності політичних установок щодо певної політичної системи. Розширення об'єкта вивчення включає до політичної культури особливості політичної поведінки людей і тим виводить її у сферу об'єктивних феноменів політичного життя. У політичній культурі особи, поряд із політичними знаннями, ідеологічними позиціями та зразками політичної діяльності, велике значення мають емоційно-психологічні компоненти – політичні переконання, почуття, настрої, оцінки, переживання і таке інше [11, с.247].

Характерні риси й особливості політичної культури зумовлюються конкретно-історичними, економічними, соціально-класовими, національно-етнічними, регіональними, професійними та іншими чинниками.

Феномен політичної культури є одним із базових елементів функціонування політичної системи. Він розглядається дослідниками з різних точок зору, насамперед з огляду на те, яке саме коло явищ охоплюється даним феноменом політичного життя. У даному дослідженні політичну культуру можна визначити “як сукупність усталених форм політичної свідомості і поведінки, які визначають особливості функціонування різних суб'єктів політичного процесу у рамках певної політичної системи” [12, с.315].

Політична культура як цілісний компонент протистоїть “політичній стихії”, впроваджуючи в неї елементи впорядкованості, стабільності,

відтворюваності і є, згідно з когнітивістським визначенням, сукупністю базисних знань про соціальне життя, що поділяються великою кількістю членів суспільства та визначають їхнє розуміння конкретних політичних ситуацій та поводження в них [12, с.324].

Політичні інститути суспільства не є нейтральними щодо характеру існуючої в суспільстві політичної культури, та успіх тих або інших політичних інститутів у забезпеченні соціальної стабільності залежить від того, якою мірою ці політичні інститути узгодяться з характером інтеграційних механізмів, що закладені в політичній культурі.

У дослідженнях із різноманітних аспектів формування й функціонування політичної культури звичайно йдеться про політичну культуру тієї чи іншої соціальної групи (етнічної групи, населення регіону тощо) і політичну культуру індивіда (як виборця). Звичайно, треба певним чином звужити дослідницький аспект, наголошуючи лише на одному зі значень категорії “народ” і під регіональною політичною культурою розуміти поєднання відносно сталих форм регіональної політичної свідомості та поведінки окремого суб'єкта населення регіону.

Регіональна політична культура значною мірою спирається на минуле населення регіону – його історію, традиції – і спрямоване передусім у сьогодення та перспективу розвитку регіонів суспільства. Розглядаючи регіональну політичну культуру в окресленому вище аспекті, слід передовсім конкретизувати предмет дослідження.

Під регіональною політичною культурою слід розуміти сталі в межах певного історичного періоду розвитку населення території форми регіональної політичної свідомості, властиві головним соціальним групам та базисному типу особистості цього населення. Тобто регіональна політична культура є найстабільнішим феноменом регіонального політичного життя того чи іншого етносу, незважаючи на те, чи існує цей етнос як нація з розгорнутими формами соціально-економічної та політичної організації, або ж як населення регіону, включеного в межі держави, утвореної іншим етносом, який домінує в цій державі.

Упродовж усього історичного розвитку населення регіону форми й типи регіональної політичної культури можуть змінюватися, однак ці зміни, на відміну від змін у політичній культурі народу, можуть мати революційний характер.

Яскравим прикладом революційної зміни політичної культури української нації є зміна прокомуністичних орієнтацій у більшості регіонів України, яка фіксувалася в репрезентативних соціологічних дослідженнях уже на початку 1991 року, на антикомуністичні – наприкінці того ж самого року, коли саме зійшлися кінець комуністичної ідеології і початок національної державності [3, с. 70]. Ще один яскравий приклад – результати березневого та грудневого референдумів 1991 року, під час яких загальнонародним голосуванням розв’язувалися питання перспективи СРСР і незалежності України [14]. Уже навіть цього прикладу досить, щоб наочно показати, як менш ніж за рік революційно змінилася домінанта політичної культури нації – від голосування за Союз до однозначного ствердження незалежності України.

Більшістю представників української нації була продемонстрована несталість засадничих політичних орієнтацій. І це пояснюється, насамперед, несформованістю самої нації як суб’єкта “державотворення”. Регіональна й соціально-класова неоднорідність, амбівалентність українського суспільства, в якому досить мирно співіснують “ілюзії соборності та периферійна ностальгія за імперським заступництвом, прагнення до економічної свободи та прив’язаність до комуністичного патерналізму, зумовлюють парадоксальну, на перший погляд, готовність підтримати такі варіанти національно-державного розвитку, що суперечать один одному” [10, с. 102]. Однак слід зазначити, що окремі елементи політичної культури зберігають свою інваріантність упродовж усього періоду останніх політичних трансформацій в Україні.

Спостерігаючи за розвитком політичних баталій останніх років другого тисячоліття, процесом розпаду “соціалістичної цивілізації” і намагання створити замість неї багато якісно нових соціально-політичних утворень, можна стверджувати, що консолідацію сучасні політичні суб’єкти розглядають лише як засіб руйнації або досягнення влади, а не як мету соціального розвитку.

Заслуговує на увагу думка про необхідність виділення регіонально-цілісного підходу, що є науковим фундаментом уявлень про регіон як цілісність та єдність його природного, економічного середовища та соціуму. Державна регіональна політика повинна бачити кожний регіон у всій складності його історичного шляху, фор-

мування етносу, місця в територіальному поділі праці [7, с. 35].

Між регіонами України існують диспропорції економічного та соціального розвитку. Слід зазначити, що такі диспропорції на рівні регіонів можуть призвести до загострення питання про напрямки та тенденції подальшого розвитку регіональної суспільної свідомості там, де чинники етнополітичного походження не становлять виразної специфіки окремих регіонів. Представники територій, де на перший план не виходять етнонаціональні проблеми, також тяжіють до пошуків відповідей на питання про “істинні” причини свого незадовільного сучасного становища. І “вихід” із нього нерідко є на шляхах розвитку власних регіональних сценаріїв майбутнього, генерації регіональних міфів, формування регіональної ідентичності. Відбувається, на наш погляд, ще не чітко виражена, але все більш яскрава тенденція регіоналізації суспільної свідомості, зміщення пріоритетів у свідомості пересічних громадян із національних цілей та цінностей на локальні, регіональні. У такому разі має місце тенденція до появи так званої регіоноцентричної форми суспільної ідентифікації, лояльності передовсім до своєї “малої” батьківщини [8], що входять у конфлікт із лояльністю до держави, до атрибутів та інститутів державної влади в цілому. До того ж відсутні політична практика, традиції правового вирівнювання, профілактичного зняття гостроти цих конфліктів, регіональних і загальнонаціональних цінностей та ідентичностей, що призводить до неадекватних реакцій із боку державного центру.

Це відкриває шлях до того, що й відносно однорідні регіони можуть демонструвати й підкреслювати свою специфіку як аргумент у дискусії з центром, у намаганнях протидії уніфікаційним заходам державної влади, як засіб тиску на центральні державні установи з метою задоволення найнагальніших місцевих потреб. Політична культура чітко визначає характер вимог до неї, спосіб виразу цих вимог, відповідні дії політичних лідерів та резерви народної підтримки існуючого політичного режиму.

Отже, тип та особливості політичної культури багато в чому зумовлює функціонування політичної системи, тоді як остання визначає характер політичної культури. А як підкреслює Л. Даймонд, американський дослідник основних факторів консолідації демократії, “зміни в ролі, силі або стабільності демократії вкрай рідко від-

буваються без будь-яких помітних зрушень у політичній культурі” [5].

Політична система, процес консолідації демократії та політична культура є взаємозалежними. Зважаючи на їх взаємовплив і взаємозалежність, слід визначити особливості стосовно українських реалій. Використовуючи термінологію відомого американського дослідника політичної культури Г.Алмонда, тип політичної системи України можна визначити як континентально-європейський, найбільш яскравою особливістю якого є висока фрагментарність, що зумовлена насамперед неоднаковим рівнем політичного розвитку окремих регіонів країни.

Слід зазначити, що в межах окремих регіонів країни історично утворилася досить складна система відносин між різними соціальними групами, які мають специфічні політичні інтереси, а також способи та можливості їх виразу. Це стало основою для формування регіональних політичних культур, які відрізняються власною системною цілісністю на рівні політичних орієнтацій та моделей політичної поведінки. Регіональність політичної культури українського суспільства особливо помітною стала в перехідний період, коли руйнуються звичні стереотипи, уявлення та установки щодо політичної системи та взаємодії між різними суб'єктами політики.

У регіональному житті має місце подвійна специфічність цінностей і норм: з одного боку, на рівні регіону інтерпретуються системи цінностей і норм, що мають загальнонаціональний характер, з іншого – неможливим є існування будь-якої суспільної групи, якщо вона не інтерпретує ціннісну систему суспільства, а відтак не створює систему власних норм. Через це виникає груповий порядок, що відрізняє одну соціальну групу від іншої, не є винятком і регіональні спільності.

Таким чином, можна стверджувати, що саме існування регіону породжує свої специфічні регіональні цінності й норми та своєрідну регіональну політичну культуру. Наприклад, політична культура східного регіону України є “більш реалістичною і прагматичною, з виразною перевагою універсалістських критеріїв, колективістських орієнтацій, егалітаризму та етатизму” [2, с.265]. Політична культура західноукраїнського регіону позначена пріоритетом духовних засад, відчуттям свободи як найвищої цінності людини й суспільства, самоорганізацією на основі індивідуалізму, елітизмом.

Цей конфлікт регіональних культур в Україні є неминучим компонентом трансформації структури масової політичної свідомості. В Україні відмінності політичних орієнтацій на рівні регіональних культур тісно пов'язані з відмінностями на рівні їх оцінки сучасної політичної ситуації й історичного минулого.

Щодо політичної культури українського суспільства, у межах якого водночас відбуваються процеси політичної трансформації, можна говорити і про деякі спільні риси на рівні регіональних культур: низький рівень довіри до державних інститутів та професійних союзів; мінімальний рівень віри в здатність політичної системи до конструктивних трансформацій; неоднозначність у сприйнятті та тлумаченні таких визначальних понять, як демократія, політичний плюралізм, розподіл влади і т. д.

Без базисної довіри в суспільстві демократія не може функціонувати стабільно. Відсутність базисної довіри, згоди стосовно засад існування політичної системи й віри в те, що політичні інститути справді представляють інтереси виборців, може призвести до обмеження бази довіри колом найближчих родичів та відданих осіб з усіма відповідними наслідками.

Як спільну рису західної та східної політичних культур сучасної України можна визначити те, що здебільшого політичний вибір носіїв цих типів регіональної політичної культури визначається не мотивами виключно політичного або світоглядного характеру, а особистісними, психологічними чи взагалі випадковими чинниками.

Особливістю політичної культури України в цілому є й схильність до застосування неконвенційних форм протесту (участь у демонстраціях, страйках) та силових методів розв'язання конфліктних ситуацій (використання фізичної сили щодо політичних супротивників, руйнація приміщень або пам'ятників, які мають символічне політичне значення). У контексті цієї проблеми є показовими політичні дії народних депутатів України в приміщеннях Верховної Ради, які сприймаються більшістю населення на рівні прикладу.

Фрагментарність політичної культури, особливо з неузгодженими регіональними культурами, негативно впливає на процеси консолідації демократії. Слід наголосити, що в багатьох країнах Європи, де функціонують континентально-європейські політичні системи, історично сформувалися механізми взаємодії полі-

тичних культур на регіональному рівні та поєднання специфічних політичних орієнтацій і цінностей із загальнодержавними.

Щодо України, то політико-правовий компроміс повинен проявитися на конституційному та базисному рівнях [9, с.327]. Основою першого рівня є визнання всіма політичними партіями формальних цінностей та правил, декларованих конституцією держави як верховної інстанції. Тільки після констатації конституційного консенсусу можна говорити про необхідність зосередження зусиль основних політичних сил на досягненні базисного консенсусу. Його основою в Україні можуть стати некорпоративна модель узгодження політичних інтересів, організоване врегулювання конфліктів та інтеграція країни до західноєвропейського співтовариства націй.

Заміна регіональних установок громадян загальнонаціональною згодою була б небезпечною для сучасної політичної ситуації в Україні. Зважаючи на стійкість почуття приналежності до визначальних соціальних спільнот, будь-яка спроба послабити їх політичний вплив має незначні шанси на успіх. У нетривалій часовій перспективі такі дії можуть призвести до зворотного ефекту – стимулювати єдність усередині регіональної культури, спровокувати насили, а не загальнонаціональну єдність [2, с.59]. Тому в Україні потрібно звертатися до можливостей узгодження політичних цінностей, орієнтацій та традицій, якими оперують носії існуючих регіональних політичних культур.

У контексті сучасних перетворень політичний розвиток України детермінований системною трансформацією, яка включає економічний, політичний, соціальний, культурний, етнополітичний та інші аспекти, однак розгортання трансформаційних процесів відбувається складно й суперечливо. Значною мірою такий процес зумовлено впливом регіональних відмінностей. Тому побудова суверенної української держави, як визначальної умови розвитку

українського суспільства, вимагає постійних пошуків ефективних шляхів реформування політичної системи і неможлива без урахування регіональної специфіки.

1. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства. Україна і світ на зламі тисячоліть. – К.: Видавничий центр "Академія", 1999. – 240 с.
2. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. д. ю. н., проф. В.Б.Авер'янова. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
3. Дзюба І. Україна перед сфінксом майбутнього: Лекція в Університеті "Києво-Могилянська академія", 15 жовтня 2001 р. // Сучасність. – 2001. – №2. – С.70–84.
4. Енциклопедія етнокulturознавства / Ю.І.Римаренко, В.Г.Чернець та ін.; За ред. Ю.І.Римаренка. – К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2000.
5. Inghart R. The renaissance of political culture // American Political science review. – 1988. – Vol.82. – №4. – P.1203–1230.
6. Картунов О.В. Націоналізм: пошуки нових концептуальних підходів // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. Міжнародна науково-практична конференція. – К., 1995.
7. Костенко Н. Культурні ідентичності: перетворення і визнання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – №4. – С.69–88.
8. Концепція державної регіональної політики України. Проект (Верховна Рада України, листопад 2000 р.).
9. Лейпхарт А. Демократія в многосоставных обществах. Сравнительное исследование. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 287 с.
10. Мироненко О.М., Римаренко Ю.І., Усенко І.Б. та ін. Українське державотворення: невитребуваний потенціал. Словник-довідник. – К., 1997.
11. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В.Горбатенко; За ред. Ю.Шемшученка, В.Бабкіна, В.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
12. Політологія: Навчально-методичний комплекс. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 704 с.
13. Taylor Ch. Sources of the Self. The Making Of the Modern Identity. – Cambridge, 1999. – P.43.
14. Указ Президента України Про Концепцію державної регіональної політики від 25 травня 2001 року №341/2001.

V.MARCHUK

FORMATION OF NEW WAY OF THE REGIONAL POLICY UNDER CONDITIONS OF THE POLITICAL TRANSFORMATIONS IN UKRAINIAN SOCIETY

In the article the characteristic of globalization and regionalization processes is given. They take place in the modern world and have, undoubtedly, uncommon influence on formation of a modern kind of Ukraine. Their detailed analysis will help to find out the most influential factors and to generate the recommendations concerning constant development of regional processes.

Key words: regional policy, political transformation, regional political culture, Ukraine.